

Маријана СТАМОВА*

СЛИКА САВЕЗНИКА У БАЛКАНСКОМ РАТУ У БУГАРСКОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ И У БУГАРСКОЈ ШТАМПИ

Историјски предуслови за избијање рата су постављени у неправедним одлукама Берлинског конгреса 1878. године, који је оставио велике области насељене бугарским, грчким, српским и албанским живљем у Отоманском царству. Према Берлинском уговору, Бугарска је подијељена на неколико дјелова, а Македонија и Источна Тракија су враћени под директну власт султана. Године 1912, балканске земље су се подигле ради ослобођења својих сународника, а Бугарска има за циљ уједињење територија са претежно бугарским становништвом. Према статистичким подацима из различитих средина, у Македонији живи око 1,2 милиона Бугара или више од 53,6% од укупног становништва.¹ У међувремену, у Источној Тракији, има око 350.000 Бугара, што представља 35% од оних који живе у том подручју. Након пораза Илинденског устанка 1903. године, ослобођење бугарског становништва је постало хитна потреба, а рат је изгледао као једини могући исход.

Војне и политичке реалности у региону захтијевају савез између хришћанских балканских држава — Бугарске, Србије, Грчке и

* Др Маријана Стамова, Институт за балканистику, Бугарска академија наука

¹ Статистике о становништву Македоније могу се наћи код различитих бугарских научника и истраживача још од краја 19. и почетка 20. вијека. На примјер, прва свеобухватна статистика бугарске популације у географском региону Македоније представља књига: Кънчов, Васил. „Македония. Етнографија и статистика”. Софија, 1900.

Црне Горе. Ниједна од ових земаља сама не може водити успјешан рат против још војно јаког Отоманског царства. Дана 29. фебруара 1912. године (сви датуми су према старом календару) потписан је „Уговор о пријатељству и савезништву између Царевине Бугарске и Краљевине Србије”, уз додатак „тајног анекса” који одређује подјелу Македоније, и „војне конвенције”. Дана 16. маја исте године Бугарска и Грчка потписале су споразум, који је пратила „војна конвенција”. У августу Бугарска и Црна Гора склапају „усмени договор” за свеобухватну помоћ у случају рата. Иако постоје тврдње да Румунија жели да очува „равнотежу Балкана”, она остаје неутрална. Прихваћени принципи (предложени од стране Бугарске) дијељења Македоније су политички и дипломатски грешка, а споразуми о савезу између Бугарске и других балканских земаља су сувише широки и њима није јасно дефинисано учешће сваке земље у рату и подјеле ослобођених територија. Без обзира на недостатке који су дефинисали будући распад балканске уније, у каснијем Другом балканском, или како се још назива, међусавезнички рат, савез између хришћанских балканских држава је постао одлучујући фактор за вођење побједоносног рата против Отоманског царства.

У свом раду хтјела бих да скренем пажњу, не само на развој самих ратних борби и на резултат балканских ратова, већ првенствено на бугарску штампу тог времена, подвлачећи формирану слику непријатеља — Османског царства, и слику савезника — Србије, Грчке и Црне Горе као дио политичке пропаганде Бугарске и националне идеологије, која је, као таква, типична за пропаганде свих балканских земаља.

За почетак ћу дати кратак преглед значајних научних истраживања бугарске историографије о балканским ратовима током прошлог вијека. О догађајима током балканских ратова су написана бројна бугарска истраживања и посебне монографије о различитим аспектима ове теме, као што су дипломатски, војни, политички и други. Свеобухватна историја и анализа војних акција донијета је још тридесетих година двадесетог вијека у седемотомном издању Министарства рата: *Раиџ између Бујарске и Турске од 1912. до 1913*, Т. 1–7. С., 1928–1938. Међу многим студијама несумњиво се истичу двије монографије: Георги Маркова, „Бугарска у балканском савезу против Отоманског царства од 1912. до 1913” С., 1989. и „Бугарски бродолом” С., 1991. Војној кореспонденцији је посвећен рад Ивана Шипчанова „Гласници војне славе (ратни дописници током балкан-

ског рата 1912–1913)“ С., 1983. Посебну пажњу треба посветити зборнику Параскеве Кишкилове „Балкански ратови у бугарској штампи 1912–1913“ С., 1999, који садржи изводе из бугарске штампе, који сликовито илуструју ток догађаја. Међу истраживања балканских ратова убрајају се и најновији наслови као што су: Румјан Конев „Велики сусрет бугарског народа. Култура и изазови рата 1912–1918“ С., 1995. и Светлозар Елдаров — „Православље у рату. Бугарска Православна Црква и рат Бугарској од 1877. до 1945“ С., 2004. Различити аспекти на тему политичке пропаганде и начина на који се граде слике „другог“, заједно са успостављањем и јачањем националне митологије су предмет проучавања у: Диана Мишкова — „Савезници — разбојници: историја националних стереотипа Бугара и њихових сусједа“, *Bulgarian Quarterly*, 1992, 3–4, 89–114; Надја Данова, Весела Димова и Марија Калицин (ур.) — „Појам „други“ на Балкану“. С., 1995; Николај Аретов (ур.) — „Да мислимо о другима — слике, стереотипи, криза XVIII–XX века С., 2001 и многи други.

Бугарска периодика, посебно новине из владајуће коалиционе владе Народне и Прогресивно-либералне странке, „Мир“ и „Бугарска“, током балканских ратова је посвећена главном циљу, да се оправда пропагирање рата, уједињење нације и њене мотивације да оствари јединство у достизању праведног, моралног и општенационалног циља. Пропаганди владине штампе највише помаже националистичка штампа оличена у листовима „Вечерна пошта Софије“ и, у мањој мери, у новинама Либералне странке „Народни права“ и независним новинама — „Јутро“, „Дневник“ и „Звон“. Након избијања непријатељстава 4. новембра 1912. владине новине „Мир“ оцијениле су да је прави разлог за бугарске побједе „дубоко патриотско расположење у цијелој војсци и код цијеле нације“. Треба напоменути да су ради рјешавања бугарског националног питања, и на тај начин прихватајући рат као најпогодније средство за то, уочи балканских ратова, парламентарне снаге у Бугарској постигле политички консензус и прогласеле општу сагласност са политиком владе и одбиле да критикују владину акцију. У том смислу, још од 18. септембра 1912. године се уводи ратна цензура, ограничење слободе говора. Тако, на примјер, забрањене су информације о кретању и операцијама војске, броју погинулих, рањеника и болесника, као и објављивање текстова антиратног садржаја који могу утицати „негативно на морал војске и народа“.

Осим цензуре коју је влада наметнула током рата, слобода говора је била ограничена и низом објективних разлога — проблеми у комуникацији, недостатак средстава, одлазак већине писмених мушкараца на фронтове итд. Привремено је обустављено постојање листова који су традиционално присутни у бугарској политици као „Прјапорец” (орган Демократске странке), „Нова доба” (орган Народне партије), „Демократа” (орган радикалне странке), „Дан” (независни) и други. Такође, за неко вријеме забрањено је штампање страначких новина као „Пољопривредна застава” (Аграрна странка), „Народ” (Социјалдемократска странка — уједињени) и „Работничка новина” (Социјалдемократска странка — уски социјалисти) због својих антиратних акција и антивладине пропаганде.

Ако су теме „Македонија” и „Европа” константа бугарске периодике из XIX вијека, балкански ратови доносе нов, и потпуно нетипичан за бугарску јавност пропагандни аргумент — вјерски. Он се први пут чуо у манифесту цара Фердинанда којим је објавио рат и који је био под називом „Борба крста против полумјесеца” и завршава са позивом: „Напријед! Бог је с нама!”. Заправо, вјерски симболи и идеје присутни су не само у бугарској и отоманској пропаганди као оправдање за рат. Идеја светог рата је присутна у манифесту српског краља Петра и грчког краља Ђорђа. Она је повезана са немогућношћу хришћана да у Отоманском царству добију своја људска права мирним путем.

Нема сумње, после Берлинског конгреса, у Бугарској се свим средствима државне машине — школе, војске, цркве, политичке и научне пропаганде — гради „култ националног јединства” у свим елементима „националног тијела”. Иста идеја се провлачи кроз идеолошке доктрине савезника Бугарске у Првом балканском рату — Србије, Грчке и Црне Горе. На прагматичном нивоу, ова идеја је повезана са потребом за економским, политичким и културним јединством нације, како би се обезбиједила виталност и просперитет за њу. Да оправдају своје право на уједињење, младе балканске националне државе користе различите разлоге — географски, језички, културни итд. Међу њима посебно мјесто заузимају историјски митови за афирмацију националног идентитета и јачање националног самопоштовања, а који су затим постављени чврсто у главама балканских народа. Чак и под претпоставком да се у периоду који је претходио ратовима на Балкану бугарски национални концепт се није заснивао на православљу и историји, ситуација се потпуно

промијенила у ратном периоду. Заједно са идејом православља и хришћанских симбола, историјски аргументи су од суштинске важности да се оправда правичност бугарског циља.

Уз посвећеност војном циљу, бугарска пропаганда заузима веома активну улогу у изградњи слика „непријатеља” у лицу бруталних не-вјерника — угњетача. Међутим, много је занимљивија слика савезника коју заступа бугарска штампа, у зависности од тока балканских ратова — од савезника до непријатеља у Другом балканском рату.

У бугарској штампи, заједно са свијетлом сликом Балканског савеза, иако спорадично, постоје и позитивне информације о бугарским савезницима. „Најмањи словенски брат” — Црногорци, постали су „Орлови најхрабрији од свих”, а њихова борба је проглашена за „епску, достојну великих пјесника”. Срби, представљени као „братски словенски народ”, постављени су поред Бугара у патриотском ентузијазму у новинама „Бугарска” поводом почетка ратних операција. Иако у умјеренијем стилу, штампа напомиње да је грчки премијер Елефтериос Венизелос „велики грчки патриота” са „државничким способностима”, а Константинос „са правим војним способностима”. Србија и Грчка никада нијесу доживљаване у Бугарској као велики војни противници, већ су повезане са ривалством за Македонију.

Само неколико мјесеци касније штампа већ пише о заједничким интересима Турске и Бугарске, које намећу своје пријатељске односе. У овом тренутку су Турци постали пријатељ, а у антитезу „добро — зло” њихово место заузимају „нови Турци — Срби и Грци, наши непријатељи, старији од самих Турака”. Наравно, истовремено мијења се слика балканске уније која је од „чуда 1912. године” постала „монструм”.

Иако су Срби и Грци замијенили Турчина у дихотомији „добро — зло” и почела је бугарска пропаганда против њих, они никада нијесу постали непријатељ који се може поредити са Турцима. Они остају „мачке” и не могу се упоредити са Турском која, иако поражена, задржава своје мјесто „лава”, односно достојног противника, а када је потребно и савезника Бугара. Често, нарочито у карикатурама, Србија је приказана као свиња са српском војном капом на глави, а Грчка као лисица са традиционалном грчком народном ношњом. Ове слике имају за циљ да истакну главне негативне карактеристике два народа, изграђене у претходном периоду. Срби, чија је основна дјелатност узгој свиња, традиционално

су представљени у бугарским карикатурама као свиња. Током рата, на то су, вјероватно, додали и главни мотив жељу да одузму бугарске земље. Грци, још од времена бугарско-грчког црквеног спора, традиционално се оптужују као „лукави” Византинци и лопови у којих не може да буде било каквог повјерења. Црногорци нијесу познати Бугарима, па чак и да подрже Србе и Грке у Другом балканском рату, они нијесу директна пријетња бугарским интересима, самим тим, против њих се практично и не води пропаганда.

Промјена, како у домаће, тако и иностране пропаганде, јавља се већ у априлу 1913. године. Онда бугарска штампа осјетно мијења свој став да „преступници” Срби и Грци, такозвани „савезници — бандити”, раде против бугарских интереса у Македонији.

Након политичких дешавања, постепено ескалирају страсти. На почетку, у бугарској штампи доминирају духовити описи Срба, исмијавајући њихове превисоке захтјеве. Постепено, тон пропаганде још више се поострио и на крају априла, Срби су проглашени „братоубицама”. У мају штампа већ карактерише поступке Срба као „коло демона”, што уочи Другог балканског рата доводи до примјене дефиниције Србије, као „непотребног племена”, које сије немир и стога мора бити „уклоњено” као политички ентитет из карте Балкана.

Бугарско-грчки односи такође имају дугу историју која датира од обликовања националне свијести оба народа. Негативни стереотипи су још више укоријењени у годинама које су претходиле бугарско-грчком црквеном спору и афирмишу се у крвавим сукобима у Македонији у првој деценији двадесетог вијека. Уочи балканских ратова бугарска штампа жели да пронађе неке позитивне карактеристике Грка и успијева да се истакне „комерцијални и предумљив ум”, којим су надарени и „њихове успјехе у дипломатији”. Бугарска штампа се уздржавала од антигрчких коментара до почетка Другог балканског рата. Наравно, дешавања подижу страсти до максимума и више није у питању очување каквог било тона у односима. У пропаганди су и Бугари и Грци користили све најбруталније епитете да изграде слику непријатеља, још страшнијег него Турчина, слику која никада није требало да буде превазиђена. Бугарска штампа почиње да пише о Грцима као кукавицама, лажовима, убицима, преварантима и подмуклим провокаторима. Грцизам је симбол за „највеће издаје и неистинитост”.

Из онога што је речено, може извући дефинитиван закључак да су бугарске новине, биле оне владине или опозиционе, изградиле

сличне слике наших балканских сусједа — Турака, Срба, Грка, па чак и Црногораца који немају границе са Бугарском. У зависности од политичке ситуације, ове слике варирају од увјеравања у братска осјећања до емоционалног злостављања, од умјерене до веома емотивне, али генерално бугарска штампа прати општу линију понашања према свим нашим сусједима.

Једини изузетак је однос према Албанцима који током рата није монолитан и варира у зависности од преференције странака. Непосредно прије почетка балканских ратова, у првим мјесецима након избијања сукоба, однос владиних новина против Албанаца у потпуности се поклапа са политичким интересима савеза, а посебно Србије. Српска неспремност да успостави албанску државу која би лишила Београд излаза на море добија неопходну подршку у Бугарској, гдје се тврди да су Албанци лопови који „не заслужују да имају своју државу” и који „ће изазвати нове ратове и спријечиће да Балкан постане мјесто гдје цвјета култура”. Албанци су представљени као сирови, необразовани, осјетљиви, ратоборни, уопште као добри војници, али лоши фармери. Ти стереотипи понављани од стране бугарске штампе, представљајући Албанце као некултурне, уназађене и претјерано ратоборне, доводе до оправданог мишљења и вјеровања да ако буде албанске државе, она ће бити „мјесто анархије и извор сукоба”. Занимљиво да се ово мишљење поклапа са социјалистичком штампом која у принципу позива на једнакост међу балканским народима и њихово учешће у балканској федерацији. Идеје о заосталости и недостатаку културе код Албанаца су испреплијетане у штампи и са вјерским аргументима. Ово доводи до потпуног игнорисања суштине албанских захтјева за аутономијом и ставља знак једнакости између Албанаца и Турака на основу заједничке религије.

Управни органи Унутрашње Македоноодринске револуционарне организације (УМОРО), касније УМРО,² међутим, имају кате-

² Према бугарској историографији Унутрашња македоноодринска револуционарна организација је национална ослободилачка организација Бугара у Отоманском царству. Бугарски став је да је УМОРО/УМРО покрет бугарског народа у Македонији и Источној Тракији. Оцјењују је као патриотску организацију. У програмским документима организације се наглашава да ће се борити на револуционаран начин за спровођење члана 23 Берлинског уговора, да се добије политичка аутономија за Македонију и дио Тракије, гдје живи бугарско становништво и касније да се придруже бугарској држави.

горички различит став од става владе и стереотипа основне јавне свијести. Заиста, први покушаји сарадње између Бугара и Албанаца под турском влашћу датирају из осамдесетих година XIX вијека. Током наредних деценија, а посебно од 1903. године, иако званично нерегулисано, постоји реална сарадња албанских и бугарских четника против грчких и српских јединица у македонским епархијама Отоманског царства. Можда је то разлог прећутне сарадње у доба балканских ратова. УМОРО категорички је изјавио да „несебично и традиционално подржава национални развој албанског народа” и да ће наставити да га помаже.

У прољеће 1913. године бугарска штампа се осјећа уморно од рата и покушава да докаже не само војну надмоћ Бугара, него и своју моралну снагу. Скоро нико из владе није се усудио да преузме одговорност за покретање Другог балканског рата, нико не признаје да је дух Велике Бугарске у ваздуху. Дакле, кривица за Други балкански рат бачена је на „срамотну завјеру подмуклих и сурових непријатеља” Бугара који су ратовали „пет против једног” са циљем да „доведу бугарски народ до Голготе”. Испоставило се да је други рат или још „рат мученика”, „братоубилачки рат”, „рат за истребљење” наметнут од стране „црне зависти и злобе” од јучерашњих савезника.

Наравно, кривица за поновљеним ратним сукобима није једино на бугарским политичарима. Други балкански рат је логична посљедица националних хришћанских доктрина балканских земаља које су фокусиране око идеје уједињења свих сународника (реалних и имагинарних) унутар националне државе.

Испоставило се да су бугарски политичари довели земљу до стања које нијесу у стању да контролишу, јер су дозволили да идеолошке формулације и лични интереси замијене њихову трезвену процјену ситуације. Њихова неспремност да признају грешке и преузму одговорност за своје поступке их је довело до тезе „нож у леђа”, која је постала основа освете и која је постала најважнији објекат бугарске идеологије и политике у наредним деценијама. Мир у Букурешту је одмах проглашен „примирјем” јер, „фрагментирана и опљачкана”, Бугарска „ће увјек настојати да разбије окове којима је била везана”. Освета је главна идеја Фердинандовог манифеста о демобилизацији. Из њега можемо схватити да су Бугари ратовали „несебично за слободу”, „васкрснули славу Крума, Симеона, Са-

муила” и нијесу поражени, али приморани су да „скупе заставе за боље дане”, када ће њихови синови завршити посао.

Наравно, чули су се гласови који су позивали Бугаре да тражи кривицу у својој земљи. Новине „Звон” примећују да су Тракија и Македонија пуне бугарских гробља и „страна нога их гази” јер Бугарска није успјела да „побиједи зло које их уништава”.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Konstantinova, Yura. Political Propaganda in Bulgaria during the Balkan Wars. — *ETUDES BALKANIQUES*, XLVII, 2011, No. 2–3, 79–116.
- [2] Konstantinova, Y. Allies and Enemies: The Balkan Peoples in the Bulgarian Political Propaganda during the Balkan Wars. — *ETUDES BALKANIQUES*, 2011, No. 1, 109–148.
- [3] Пеева, Калина. „Войната за информација”. *Военните кореспонденти срећу цензурата по време на балканската војна*, 16 листа (рџкопис).
- [4] Ginio, Eyal. Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912–1913): Awakening from the Ottoman Dream. — *War in History* 2005 12 (2) 156–177.
- [5] Пиленко, Александър. Около бугарската војна. — *Военноисторически сборник*, 4/2007, 54–92.
- [6] Сис, Владимир. „Критичните дни на Бугарија”, *Дневник на военни кореспондент — 1913 г.* С. 2005 г.
- [7] Иванов, Н. Главното командване през првиот период на Балканската војна в 1912 г. — *Бугарска војна мисъл*, 1942, № 3–4, 1392–1397.
- [8] Лефтеров, Христо. *Балканската војна. По дневника на цензурната секција при штаба на дејствуващата армија.* С., 1938.
- [9] Лейтенант Херменгијлд Вагнер. *Към победа с бугарските војски.* С., 1913.
- [10] Фичев, Иван. *Балканската војна 1912–1913, Преживелици. Бележки и документи.* С., 1940.
- [11] Фичев, Ив. *Висшето командване през Балканската војна.* С., 1927.
- [12] Фичев, Ив. *Историја на Балканската војна 1912 г. Мемоари за првиот период на војната.* С., 1923.
- [13] Даскалов, П. Дневникът ми от ослободителната војна. — *Военни издания на Вечерна пошта*, Број 24, 17 октомври 1912.
- [14] Божинов, Ал. *Минали дни, Спомени.* С., 1958.
- [15] Маджаров, М. *Дипломатическата подготовка на нашите војни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади.* С., 1932.
- [16] Чирков, Е. *Поездка на Балкан. Заметки военни кореспондента.* Москва, 1913.
- [17] Мамонов, Н. П. *С бугарските војски од Балкан до Чаталџи. Записки военни кореспондента.* Москва, 1913.
- [18] Пиленко, Ал. Из дневника на кореспондента, Сцени од бойното поле. — *Утро*, No. 646, 16 ноември 1912 г.
- [19] Златева, Ани. Чешкиот журналист Вл. Сис и неговата фотоопеа за Балканските војни од 1912–1913. — В: *Чехи в Бугарија: Ролята на чешкото присуство в бугарското национално вџраждане.* С., 2009, 137–173.

- [20] Готовска-Хенце, Теодоричка. Репоражите на Вл. Сис от навечерието на Балканската война 1912 г. — В: *Историята — професия и съдба*. С., 2008, 205–225.
- [21] Готовска-Хенце, Т. Младочешката преса за балканската война 1912 г. — В: *Клио. Юбилеен сборник в чест на ст. 1 ст. Милен Куманов*, С., 2008, 517–533.
- [22] Готовска-Хенце, Т. Неославизмът в Чешко българските връзки от начало-то на 20 в.: две лични съдби. — *Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България*. Прага, 2008.
- [23] Готовска-Хенце, Т. Нови сведения за мисията на Вл. Сис при обявяването на Балканската война. — *Архивен преглед*, 2008, брой 1–2, 2008, 106–112.
- [24] Голц, К. фон дер. *Погромът на млада Турция и възможността за нейното повдигане*. С., 1913.
- [25] Дорошкевич, А. *Война на Балканском полуострове. От открытия военных действий до перемирения*. С. Петербург, 1913.
- [26] *Война на Балканском полуострове. Второй период. Военные действия от ноябрьского перемирия до падения Скутари включительно*. Елисаветград, 1913.
- [27] Имануел, Фр. *Балканската война 1913–1913*, т. 1–2, София-Солун, 1913–1914.
- [28] Махров, П. *Балканская война 1912–1913 годов. Общий очерк от начала войны до перерыва мирных переговоров*. Севастополь, 1913.
- [29] Пененрюн, Ал. *Балканската война 1912. Походът в Тракия*. София-Солун, 1913.
- [30] Сазонов, С. *Воспоминания*. Париж, 1927.
- [31] Сухомлинов, Вл. *Воспоминания*. Берлин, 1924.
- [32] Хохвехтер, Г. *В огъня с турците*. София-Солун, 1913.
- [33] Шевалье, Н. *Правда о войне на Балканах. Записки военного корреспондента*. С. Петербург, 1913.
- [34] Buxton, N. *With the bulgarian Staff*. London, 1913.
- [35] Kokovtsov, VI. *Out of my Past*. London, 1935.

Marijana STAMOVA

THE IMAGE OF THE ALLIES IN THE BALKAN WARS IN BULGARIAN HISTORIOGRAPHY AND PRESS

Summary

This main focus in this article is not on the military operations themselves and the results of the Balkan wars, but rather on the Bulgarian press of that time, which outlines both the image of the enemy — the Ottoman Empire, and the image of the Allies — Serbia, Greece, Montenegro as part of the political propaganda of Bulgaria which is subject to the national ideology and fits into the propaganda model common for all Balkan countries. It presents an overview of the major research in Bulgarian historiography on the issue of the Balkan wars in the last century. On the events that took place during the Balkan wars, in Bulgaria have been written numerous studies and monographs dealing with various aspects of the topic, such as diplomatic, military, political and other issues.